

WAT IS POPULISME?

Vertaling Jan Willem Reitsma

Jan-Werner Müller

Wat is populisme?

Nieuw Amsterdam

Eerste druk februari 2017

© 2016 Jan-Werner Müller

Oorspronkelijke titel *What Is Populism?*

(University of Pennsylvania Press, Philadelphia, USA, 2016)

Voorwoord © 2017 Jan-Werner Müller

Nederlandse vertaling © 2017 Jan Willem Reitsma /

Nieuw Amsterdam

Redactionele adviezen Bastiaan Rijpkema en Gelijk Molier

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Studio Pollmann

Foto auteur © Tor Birk Trads

NUR 740

ISBN voor barcode: 9789046822364

www.nieuwamsterdam.nl

De enige betekenis die ik kan bespeuren in het woord 'volk' is 'mengsel'; als je het woord 'volk' vervangt door de woorden 'aantal' en 'mengsel', krijg je een paar heel curieuze begrippen (...) 'het soevereine mengsel', 'de wil van het mengsel', enzovoort.

– Paul Valéry

Alle macht komt van het volk. Maar waar gaat ze heen?

– Bertolt Brecht

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding – Is iedereen een populist? 15

1 Wat populisten zeggen 23

2 Wat populisten doen, of het populisme aan de macht 59

3 Hoe om te gaan met populisten 95

Conclusie – Zeven stellingen over het populisme 121

Noten 125

Dankwoord 141

Voorwoord

Dit boek verscheen oorspronkelijk in de zomer van 2016. Sindsdien zijn er een aantal dingen gebeurd. Sommige daarvan bevatten wellicht nieuwe lessen over hoe het populisme te doordenken – en te bestrijden.

Als de inauguratietoespraak van Donald Trump was bedoeld als brontekst voor een studieboek over populisme, zou je niet anders kunnen zeggen dan dat degene die hem heeft geschreven uitstekend werk heeft geleverd. Bij het aanhoren van die toespraak zou je bijna gaan denken dat de Verenigde Staten zojuist waren bevrijd van een vreemde mogendheid. De president verkondigde dat het volk weer de baas was, na de omverwerping van een gehaat, vreemd ‘establishment’ dat Washington bezet had gehouden.

Alle populisten contrasteren, net als Trump, ‘het volk’ met een corrupte elite die alleen maar voor zichzelf zorgt. Maar niet iedereen die kritiek op machthebbers levert, is een populist. Wat een populist – dat is het centrale betoog van dit boek – werkelijk onderscheidt, is diens claim dat hij, en alleen hij, het echte volk vertegenwoordigt. Zoals Trump uiteenzette: omdat hij nu de uitvoerende macht bestuurt, bestuurt het volk de regering. Daaruit volgt dat alle oppositie onrechtmatig is: wie zich tegen Trump verzet, verzet zich tegen het volk. Het is een volslagen

autoritair patroon dat bekend is van leiders als Hugo Chávez, de Hongaarse premier Viktor Orbán, die zichzelf illiberaal noemt, en de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan. Trump had de wereld niet beter duidelijk kunnen maken hoezeer hij een gevaar voor de democratie vormt.

Chávez was dol op de leus ‘Met Chávez regeert het volk’. Het is wel ironisch dat deze gelijkstelling van het volk en zijn ene trouwe vertegenwoordiger betekent dat de populist uiteindelijk geen enkele politieke verantwoordelijkheid neemt. Trump doet alsof hij slechts de voornaamste uitvoerder van de authentieke volkswil is. Op eenzelfde wijze wees Erdoğan in de periode na de coup in de zomer van 2016 alle kritiek op zijn plan om de doodstraf opnieuw in te voeren van de hand met de claim: ‘Wat telt, is wat mijn volk zegt.’ Ook al had hij ‘zijn volk’ eerst zelf verteld wat het moest zeggen en blijft hijzelf de enige legitieme interpreter van de stem des volks. Een afwijkende mening hebben wordt per definitie ondemocratisch. En alle ‘checks and balances’ – standaardonderdelen van de trias politica in een democratie – zijn louter obstakels voor de verwezenlijking van de volkswil.

Sommige Amerikaanse progressieven hoopten naïef dat Trump uiteindelijk zijn intentie om het verscheurde land te ‘verenigen’ en te ‘helen’ duidelijk kenbaar zou maken. Na de verkiezingen tweette Trump berichten als ‘We zullen één worden en we gaan winnen, winnen, winnen!’. In zijn inauguratietoespraak deed hij een beroep op een ‘verenigd’ en ‘onstuitbaar’ Amerika. Nu spreken alle populistten voortdurend over de ‘eenwording van het volk’. Maar het is altijd een eenwording op voorwaarden die het volk dicteert – anders zwaait er wat. Zoals Trump al zei in een door weinigen opgemerkte campagnespeech uit mei 2016 (die verderop in dit boek nogmaals wordt aangehaald): ‘Het enige wat echt telt is de eenwording van het volk – want die andere mensen stellen niks voor.’ Met andere woorden, zelfs bij mensen

die in ieder juridisch en moreel opzicht echte burgers zijn, kan in twijfel worden getrokken of ze wel écht tot het volk behoren als ze niet instemmen met de visie van de populist over de wijze waarop het volk één moet worden.

Elke populist zal proberen zijn volk – het enige authentieke volk – te verenigen door steeds de confrontatie te zoeken met anderen over wie wordt gezegd dat ze niet bij het ‘echte Amerika’, het ‘echte Turkije’ en dergelijke horen. Populisten zien polarisatie niet als een probleem; het is voor hen juist een middel om hun macht te behouden. Daarom is het erg naïef om te denken dat een populistische politicus vroeg of laat ‘de tegenpartij de hand zal reiken’. Conflicten zijn juist gunstig voor populistten, zolang ze conflicten (vooral langdurige ‘culture wars’) kunnen aangrijpen om telkens weer te laten zien wie er behoort tot het ‘echte volk’ – en hoe machtig dat wel niet is.

Toch stemt niet al het nieuws treurig. Volgens mij hebben we in het *annus horribilis* 2016 ook een paar belangrijke, constructieve lessen geleerd. Veel mensen gaan ervan uit dat het verschijnsel dat in dit boek wordt geanalyseerd alleen maar in kracht zal toenemen; je hoort en leest immers haast elke dag over een ‘wereldwijde golf’ van populisme. Het idee dat er een wereldomvattende trend van ‘anti-establishment-gevoelens’ bestaat, is echter geen neutrale beschrijving van de politieke realiteit. Populistische leiders hebben dat idee zelf de wereld in gebracht, en een soort dominotheorie erbij. In januari 2017 riep Marine Le Pen tijdens een bijeenkomst van Europese populistten in Koblenz: ‘2016 was het jaar dat de Angelsaksische wereld ontwaakte. Ik weet zeker dat 2017 het jaar zal worden dat de bevolking van het Europese continent ontwaakt.’ Nigel Farage – die niet genoeg had aan dominostenen of gewone golven – sprak van een ‘tsunami’ en loofde, vrijelijk beeldspraken door elkaar husselend, de Italiaanse kiezers die een ‘bazooka’ tegen

Europa hadden afgevuurd omdat ze de grondwetsherzieningen van premier Matteo Renzi hadden afgewezen.

Deze kleurrijke – en nogal smakeloze – beelden zijn bijzonder misleidend. Farage heeft de Brexit niet helemaal in zijn een-tje voor elkaar gekregen. Om *Leave* tot realiteit te maken, had hij bondgenoten bij de Tory's nodig, zoals Boris Johnson en Michael Gove – de laatstgenoemde wellicht nog het allermeeest. Johnson stond immers bekend als een tamelijk excentrieke figuur, terwijl Gove overkwam als een intellectueel zwaargewicht die in de regering zat (hij was minister van Onderwijs geweest en was later minister van Justitie). Toen Gove zei dat de burgers deskundigen niet moesten vertrouwen, betekende dat echt iets; Gove was immers zelf een deskundige. Nog belangrijker was dat de Brexit niet alleen voortkwam uit de spontane afkeer van hen die door het establishment werden vertrappt; Eurosceptis, ooit een marginaal standpunt onder Britse Conservatieven, was decennialang gevoed door de sensatiepers en politici als David Cameron, die geen plannen hadden om de EU te verlaten, maar uit opportunisme de gangbare uitspraken over het 'verschrikkelijke' Brussel bleven herhalen.

Hetzelfde argument geldt aan de overkant van de Atlantische Oceaan. Trump heeft niet als outsider gewonnen, als kandidaat van een populistische beweging buiten de twee grote partijen om. Zoals Farage werd gesteund door Johnson en Gove, zo kon Trump rekenen op de zegen van gevestigde Republikeinen als Newt Gingrich (ook een bonafide conservatieve intellectueel), Chris Christie en Rudy Giuliani. Er waren ook veel prominente Republikeinen die zich verzetten tegen de opkomst van de vastgoedontwikkelaar. Maar de partij heeft hem nooit verloochend, en partijtrouw is nog steeds de allergrootste verklarende factor van de verkiezingsuitslag: negentig procent van de mensen die zichzelf Republikein noemden, stemde op Trump. Het is niet

ondenkbaar dat sommigen van hen toch wel op Trump zouden hebben gestemd, zoals Amerikanen eerder stemden op zakenman annex redder van de natie Ross Perot (wiens kandidatuur als buitenstaander in 1992 bijdroeg aan de winst van Bill Clinton). Kortom: zonder de Republikeinse Partij was Trump nu geen president geweest.

Het beeld van dominostenen en golven is door één tegenvoorbeeld al aan het wankelen gebracht. In Oostenrijk, waar alom werd voorspeld dat de radicaal-rechtse populist Norbert Hofer de presidentsverkiezingen van december 2016 zou winnen, kwam een politicus van de Groenen, Alexander Van der Bellen, als winnaar uit de bus. Dat lijkt misschien een onbeduidende afwijking van de algehele populistische trend, maar ze bevat belangrijke lessen voor het gehele Westen. Veel conservatieve politici spraken zich expliciet tegen Hofer uit, vooral burgemeesters en andere provinciale politici die geloofwaardiger overkwamen op Oostenrijkers in de provincie dan Groene partijleiders uit Wenen die even langswipten. Een kloof tussen de provincie die populistisch wordt en de meer liberale steden – een kloof die het Brexit-referendum en de verkiezing van Trump zo goed zichtbaar maakten – is niet onvermijdelijk. Bovendien spoorde de campagne van Van der Bellen veel burgers aan om contact te leggen met mensen die ze normaal gesproken niet zouden zijn tegengekomen. Ze hadden zelfs flyers waarin werd uitgelegd hoe je een constructief gesprek kon voeren met aanhangers van Hofer, onder andere door ze niet meteen voor xenofoben of fascisten uit te maken. Het populisme is niet onstuitbaar.

Het is dus van groot belang om niet al te gefixeerd te blijven op populistische en extremistische partijen. We moeten ook andere politici in de gaten houden, en daarbij vooral letten op conservatieven die tot samenwerken bereid zijn. We moeten

ook beseffen dat partijen die in naam conservatief of christen-democratisch zijn ineens populistisch kunnen worden en zo de overzichtelijke verdeling tussen ‘establishment’ en ‘anti-establishment’ in de war schoppen. De Fidesz-partij van Orbán is niet altijd een populistische partij geweest en voerde in 2010 geen campagne met een populistisch programma; pas na de verkiezingen transformeerde Orbán zich tot een ten diepste illiberale, tegen de EU gekante leider die systematisch de rechtsstaat en de democratie in zijn land ondermijnde. Op vergelijkbare wijze toonde de partij Recht en Rechtvaardigheid van Jarosław Kaczyński een gematigd gezicht tijdens de verkiezingen in het najaar van 2015, maar toen ze eenmaal een meerderheid had, ontpopte ze zich tot een volledig populistische partij die het voorbeeld van Orbán volgde.

Er bestaat duidelijk geen wondermiddel voor het bestrijden van populistten. Er is geen handboek *Hoe versla ik een populist*, met tien ordelijke bulletpoints, dat je even tot je kunt nemen. Maar we zijn ook niet totaal gedesorïenteerd en onmachtig. Moedig andere politici aan om met, maar niet áls, populistten te praten. Houd je ogen open voor mogelijke conservatieve bondgenoten en probeer ze ervan te overtuigen dat ze niet met populistten in zee moeten gaan (als die ophouden populistten – dat wil zeggen, antipluralisten – te zijn, is het binnen een democratie natuurlijk volkomen legitiem om met ze samen te werken). Schrijf populistische kiezers niet luchthartig af als *deplorables*, zoals Hillary Clinton in september 2016 deed. Ga praten met mensen die je anders misschien niet tegenkomt; als je een goede reden hebt om aan te nemen dat zij het slachtoffer van onrecht zijn, zet je regering en/of je partij dan onder druk om dat onrecht recht te zetten.

Wenen, januari 2017

Inleiding

Is iedereen een populist?

Tijdens geen enkele Amerikaanse verkiezingscampagne die iemand zich nog kan herinneren werd het woord ‘populisme’ zo vaak gebezigd als tijdens die van 2015 en 2016. Zowel Donald Trump als Bernie Sanders kregen het etiket ‘populist’ opgeplakt. Deze term wordt doorgaans gebruikt als synoniem van ‘anti-establishment’, losgezongen, zo lijkt het althans, van specifieke politieke ideeën; de inhoud lijkt er helemaal niet toe te doen – alleen de houding telt. Daarom wordt het begrip ook hoofdzakelijk geassocieerd met bepaalde stemmingen en emoties: populisten zijn ‘boos’; hun kiezers zijn ‘gefrustreerd’ of ‘haatdragend’. Over politieke leiders in Europa en hun aanhangers worden vergelijkbare dingen beweerd: zo worden Marine Le Pen en Geert Wilders doorgaans als populisten omschreven. Het zijn allebei onmiskenbaar rechtse politici. Maar net als het fenomeen Bernie Sanders worden ook linkse rebellen tot populisten bestempeld: in Griekenland heb je Syriza, een linkse alliantie die in januari 2015 aan de macht kwam, en in Spanje heb je Podemos, dat net als Syriza fundamenteel gekant is tegen het bezuinigingsbeleid van Angela Merkel in reactie op de Eurocrisis. Beide – vooral Podemos – benadrukken dat ze geïnspireerd zijn door de zogeheten ‘roze golf’ in Zuid-Amerika: het succes van populistische leiders als Rafael Correa, Evo Morales en vooral Hugo Chávez. Maar wat hebben al deze politici nu wer-

kelijk met elkaar gemeen? Als we net als Hannah Arendt menen dat politiek oordeelsvermogen bestaat uit het vermogen om het juiste onderscheid te maken, dan zou het wijdverbreide op één hoop vegen van rechts en links in de discussie over populisme ons aan het denken moeten zetten. Wijst de gretigheid waarmee allerlei verschillende fenomenen ‘populisme’ worden genoemd misschien op een falen van het politiek oordeelsvermogen?

Dit boek vertrekt vanuit de observatie dat ondanks al het gepraat over populisme – de Bulgaarse politicoloog Ivan Krastev, een van de scherpzinnigste analisten van de hedendaagse democratie, spreekt zelfs van een ‘populistisch tijdperk’ – verre van duidelijk is of we wel weten waarover we het hebben.¹ We hebben domweg geen theorie over het populisme en geen coherente criteria om te bepalen wanneer een politicus een populist in de ware zin des woords wordt. Alle politici willen immers ‘het volk’ aanspreken, vooral in democratieën die zich door opiniepeilingen laten sturen; ze willen allemaal een verhaal vertellen dat zo veel mogelijk burgers kunnen begrijpen; ze willen allemaal openstaan voor wat ‘de gewone mensen’ denken en vooral voelen. Is een populist dan misschien gewoon een succesvolle politicus die jij onsympathiek vindt? Geeft iemand van ‘populisme’ betichten misschien zelf blijk van populisme? Of is het populisme echt ‘de authentieke stem van de democratie’, zoals Christopher Lasch heeft beweerd?

Dit boek heeft ten doel ons te helpen bij het herkennen van en omgaan met populisme. Dat doet het op drie manieren. Ten eerste wil ik uiteenzetten welk type politicus een populist genoemd kan worden. Ik betoog dat het een noodzakelijke maar geen afdoende voorwaarde is dat iemand de elites bekritiseert om een populist te mogen heten. Anders is iedereen met kritiek op de status-quo in bijvoorbeeld Griekenland, Italië of de Ver-

enigde Staten per definitie een populist – en wat je verder ook mag vinden van Syriza, de rebelse *MoVimento 5 Stelle* (Vijfsterrenbeweging) van Beppe Grillo of zelfs van Bernie Sanders, het valt moeilijk te ontkennen dat hun aanvallen op de elites vaak hout snijden. Ook zou vrijwel elke presidentskandidaat in de Verenigde Staten een populist moeten heten als populisme louter bestond uit het bekritisieren van de bestaande elites: ze voeren immers allemaal campagne ‘tegen Washington’.

Behalve anti-elitair, zijn populisten altijd antipluralistisch. Populisten beweren dat zij, en alleen zij, het volk vertegenwoordigen. Neem de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan, die tijdens een partijcongres zijn talrijke binnenlandse criticasters tartte met de uitspraak: ‘Wij zijn het volk! Wie zijn jullie?’ Hij wist natuurlijk best dat zijn tegenstanders ook Turken waren. De claim op exclusieve vertegenwoordiging is niet empirisch maar altijd uitgesproken moreel van aard. Op campagne schilderen populistten hun politieke tegenstanders af als leden van de immorele, corrupte elite; als ze aan de macht zijn gekomen, erkennen ze niet eens het bestaansrecht van de oppositie. De populistische logica impliceert ook dat wie de populistische partijen niet steunt, niet echt behoort tot het volk – dat steeds als rechtschapen en moreel zuiver wordt voorgesteld. Simpel gezegd, beweren populistten niet: ‘Wij zijn de 99 procent.’ Ze impliceren eerder: ‘Wij zijn de 100 procent.’

In de ogen van populistten klopt die rekensom altijd: het restant wordt weggezet als immorele mensen die niet tot het volk behoren. Dat is een andere manier om te zeggen dat populisme altijd een vorm van identiteitspolitiek is (hoewel niet alle vormen van identiteitspolitiek populistisch van aard zijn). Uit deze opvatting van populisme als buitensluitende vorm van identiteitspolitiek volgt dat het populisme in veel gevallen een gevaar voor de democratie vormt. Democratie vereist immers plura-

lisme en de erkenning dat we billijke voorwaarden moeten vinden om met elkaar te kunnen samenleven als vrije, gelijke maar ook onherleidbaar van elkaar verschillende burgers. Het idee van één homogeen, authentiek volk is een fantasie; zoals de filosoof Jürgen Habermas ooit zei: ‘het volk’ verschijnt alleen in het meervoud. Bovendien is het een gevaarlijke fantasie, want niet alleen gedijen populistten bij conflicten en moedigen ze polarisatie aan; ze behandelen hun politieke tegenstanders ook als ‘volksvijanden’ en proberen hen volledig buiten te sluiten.

Ik zal niet zeggen dat alle populistten hun vijanden naar een goelag zullen sturen of een muur langs de landsgrenzen zullen bouwen, maar het populisme beperkt zich evenmin tot ongevaarlijke campagneretoriek of een enkel protest dat is uitgeraasd zodra een populist aan de macht is gekomen. Populisten kunnen als populistten regeren. Dat druist in tegen de conventionele wijsheid dat populistische protestpartijen zichzelf in de vingers snijden als ze een verkiezing hebben gewonnen, omdat het per definitie onmogelijk is om tegen jezelf te protesteren als je regeert. Populistisch bestuur vertoont drie kenmerken: pogingen om het staatsapparaat te gijzelen, corruptie en ‘massa-cliëntelisme’ (het uitruilen van materiële voordelen of bureaucratische gunsten tegen politieke steun van burgers die ‘cliënten’ van de populistten worden), en pogingen om de *civil society* systematisch te onderdrukken. Uiteraard doen veel autoritaire bestuurders die dingen ook. Het verschil is dat populistten hun gedrag rechtvaardigen met de bewering dat alleen zij het volk vertegenwoordigen; daardoor kunnen populistten hun praktijken heel openlijk toegeven. Het verklaart ook waarom onthullingen over corruptie zo zelden populistische leiders beschadigen (denk aan Erdoğan in Turkije of de radicaal-rechtse populist Jörg Haider in Oostenrijk). In de ogen van hun aanhangers ‘doen ze het voor ons’, dat ene authentieke volk.

Het tweede hoofdstuk van dit boek laat zien dat populisten zelfs bereid zijn grondwetten te schrijven (met Venezuela en Hongarije als duidelijkste voorbeelden). In tegenstelling tot het beeld van populistische leiders die zich door niets laten weerhouden en steunen op roerige menigten die ze direct vanaf het balkon van hun presidentiële paleis toespreken, willen populistten in werkelijkheid vaak restricties instellen, op voorwaarde dat die op volstrekt partijdige wijze functioneren. Grondwetten zijn dan geen instrument voor het behoud van pluralisme, maar dienen om het pluralisme uit te roeien.

Het derde hoofdstuk gaat over een paar dieper liggende oorzaken van het populisme, vooral de recente sociaal-economische ontwikkelingen overal in het Westen. Het stelt ook de vraag hoe je effectief op populistische politici en hun kiezers kunt reageren. Ik verwerp de paternalistische progressieve houding die neerkomt op therapie voorschrijven aan burgers 'wier angsten en boosheid serieus genomen moeten worden' en ook het idee dat politici van middenpartijen populistische voorstellen gewoon moeten overnemen. Het andere uiterste, populistten van het debat uitsluiten, is ook geen haalbare optie, aangezien dat louter een bevestiging is van de populistische wil tot uitsluiting door hen op hun beurt buiten te sluiten. Bij wijze van alternatief opper ik een aantal specifieke politieke methoden om aan populistten weerstand te bieden.

Ruim een kwarteeuw geleden publiceerde een vrijwel onbekende ambtenaar van het Amerikaanse ministerie van Binnenlandse Zaken een berucht en door velen verkeerd begrepen artikel. De schrijver was Francis Fukuyama en de titel was uiteraard 'Het einde van de geschiedenis'. Lange tijd kon je je intellectuele verfijning op een gemakzuchtige manier aantonen door smalend te zeggen dat de geschiedenis natuurlijk helemaal niet was afgelopen met het einde van de Koude Oorlog. Maar Fukuyama

had niet het einde van alle conflicten voorspeld. Hij had alleen beweerd dat de liberale democratie op conceptueel niveau geen rivalen meer kende. Andere ideologieën zouden misschien hier en daar steun genieten, gaf hij toe, maar hij bleef erbij dat geen ervan zou kunnen wedijveren met de wereldwijde aantrekkelijkheid van de liberale democratie (en het marktkapitalisme).

Zat hij er zo ver naast? De radicale islam vormt geen serieuze ideologische bedreiging voor het liberalisme. (Mensen die het spookbeeld van het 'islamofascisme' oproepen, zeggen daarmee meer over hun behoefte aan duidelijke gevechtslinies, vergelijkbaar met die uit de Koude Oorlog, dan over de politieke realiteit van nu.) Wat tegenwoordig soms 'het Chinese model' van kapitalisme onder staatscontrole wordt genoemd, inspireert sommigen uiteraard als nieuw model van de meritocratie, en misschien niemand zozeer als hen die menen dat zichzelf het meest verdienstelijk zijn.² (Denk aan ondernemers in Silicon Valley.) Het inspireert ook omdat het miljoenen uit de armoede heeft verheven, vooral maar niet uitsluitend in ontwikkelingslanden. Toch blijft 'democratie' de politieke hoofdprijs, terwijl autoritaire regimes voor lobbyisten en pr-deskundigen forse bedragen neertellen om ervoor te zorgen dat ook zij door internationale organisaties en westerse elites als echte democratie worden erkend.

Toch gaat het niet echt goed met de democratie. Het actuele gevaar voor democratische landen is niet een veelomvattende ideologie die de democratische idealen systematisch ontkent. Het gevaar is het populisme, een gedegenerende vorm van democratie die belooft de hoogste democratische idealen te verwezenlijken ('Laat het volk heersen!'). Met andere woorden, het gevaar komt uit de democratische wereld zelf, terwijl de politici die het gevaar vormen de taal der democratische waarden spreken. Dat het uiteindelijke resultaat een vorm van politiek is

die openlijk antidemocratisch is, zou ons allemaal zorgen moeten baren – en bewijst de noodzaak van een genuanceerd politiek oordeel dat ons helpt om vast te stellen waar de democratie eindigt en het populistische gevaar begint.

Wat populisten zeggen

‘Er waart een spook door de wereld: het populisme.’¹ Zo schreven Ghita Ionescu en Ernest Gellner in de inleiding tot een door hen geredigeerde bundel over populisme die in 1969 verscheen. De bundel bevatte papers die waren gepresenteerd tijdens een groot congres dat in 1967 was gehouden in de London School of Economics, met het doel ‘het populisme te definiëren’. De vele deelnemers konden het niet over een definitie eens worden. Toch is het verslag van deze bijeenkomst nog steeds leerzame lectuur. Onwillekeurig krijg je de indruk dat er toen, net als nu, allerlei politieke angstgevoelens werden verwoord tijdens het spreken over populisme – waarbij het woord ‘populisme’ werd gebruikt voor politieke verschijnselen die elkaar op het eerste gezicht lijken uit te sluiten. Aangezien we het nog steeds niet eens schijnen te kunnen worden over een definitie, ga je je bijna afvragen: bestaat het eigenlijk wel?

Eind jaren zestig dook het begrip ‘populisme’ op in debatten over dekolonisatie, speculaties over de toekomst van het ‘narodnikisme’ en – misschien het meest verrassend voor ons aan het begin van de eenentwintigste eeuw – discussies over de oorsprong en de waarschijnlijke ontwikkelingen van het communisme in het algemeen en het maoïsme in het bijzonder. Tegenwoordig kleven er, vooral in Europa, allerlei angsten en – hopelijk veel minder vaak – hoopvolle verwachtingen aan het woord po-

pulisme. Schematisch gezegd, lijken enerzijds de liberalen bezorgd te zijn over wat zij zien als steeds illiberalere massa's die ten prooi vallen aan populisme, nationalisme en zelfs regelrechte xenofobie; anderzijds zijn bestudeerders van de democratie bezorgd over de opkomst van wat zij de 'liberale technocratie' noemen: 'verantwoord bestuur' door een elite van deskundigen die welbewust niet ingaat op de wensen van gewone burgers.² In dat geval is het populisme wat de Nederlandse socioloog Cas Mudde een 'illiberale democratische reactie op ondemocratisch liberalisme' noemde. Het populisme wordt gezien als een gevaar, maar ook als een potentieel correctief voor de politiek, die te ver van 'het volk' verwijderd is geraakt.³ Er zit misschien wel iets in het treffende beeld waarmee Benjamin Arditi de relatie tussen populisme en democratie weergaf. Volgens Arditi is het populisme als een dronken gast tijdens een diner: hij heeft geen tafelmanieren, is onbeschoft en begint misschien zelfs te 'flirten met de echtgenotes van de andere gasten'. Maar misschien flapt hij er ook de waarheid uit over de liberale democratie die haar fundamentele ideaal van volkssoevereiniteit heeft verwaarloosd.⁴

In de Verenigde Staten wordt het woord 'populisme' nog steeds hoofdzakelijk geassocieerd met de gedachte van een werkelijk egalitaire linkse politiek die in potentie botst met de standpunten van de Democratische Partij, die in de ogen van populistische critici te veel een centrumpartij is geworden of die, in navolging van de discussie in Europa, is overgenomen door en voor technocraten (of, nog erger, 'plutocraten'). Per slot van rekening worden vooral zij die 'Main Street' verdedigen tegen 'Wall Street' geprezen (of verfoeid) omdat ze populisten zijn. Dat geldt zelfs als ze gevestigde politici zijn, zoals Bill de Blasio, de burgemeester van New York, en Elizabeth Warren, de senator voor Massachusetts. In de Verenigde Staten is het niet onge-

woon om mensen over ‘liberaal populisme’ te horen spreken, terwijl die uitdrukking in Europa een grote innerlijke tegenspraak zou zijn vanwege de verschillende opvattingen van zowel liberalisme als populisme aan weerszijden van de Atlantische Oceaan.⁵ Zoals bekend, betekent ‘liberaal’ in Noord-Amerika zoiets als ‘sociaal-democratisch’, terwijl ‘populisme’ een compromisloze versie daarvan aanduidt; in Europa kan populisme echter nooit worden gecombineerd met liberalisme, als je met het laatstgenoemde zoiets aanduidt als respect voor pluralisme en een opvatting van democratie die het niet kan stellen zonder checks and balances (en het intomen van de volkswil in het algemeen).

Alsof dit verschillende politieke gebruik van hetzelfde woord niet verwarrend genoeg is, wordt de zaak nog eens extra gecompliceerd door de opkomst van nieuwe bewegingen sinds de financiële crisis: de Tea Party en Occupy Wall Street. Beide zijn door velen populistisch genoemd, zozeer zelfs dat er werd gesproken van een coalitie tussen rechtse en linkse krachten die kritisch stonden tegenover de mainstream-politiek, met ‘populisme’ als mogelijke gemene deler. Deze wonderlijke indruk van symmetrie werd nog eens versterkt door de wijze waarop de presidentsverkiezingen in 2016 alom in de media werden beschreven: Donald Trump en Bernie Sanders zouden allebei populisten zijn, de een op rechts en de ander op links. Beiden, zo werd ons regelmatig voorgehouden, hebben in elk geval met elkaar gemeen dat ze ‘rebellen tegen het establishment’ zijn, die worden gedreven door ‘woede’, ‘frustratie’ of ‘haat’ van burgers.

Populisme is duidelijk een politiek omstreden begrip.⁶ Be-roepspolitici beseffen wat er op het spel staat in de strijd om de betekenis ervan. In Europa aarzelen ogenschijnlijke ‘establishment-figuren’ niet om hun tegenstanders voor populist uit te